

Epistemik Cemaat

Epistemik Cemaat/Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi
Hüsamettin Arslan

Bu kitabın yayın hakları mahfuzdur ve **Paradigma Yayıncılık**'a aittir; hiçbir bölümü yayıncının izni olmaksızın fotokopi ve bilgisayar dahil hiçbir elektronik ya da mekanik araçla yeniden üretilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

4. Baskı, Paradigma, İstanbul, Mart 2015

Dizgi-Mizanpaj
Hülya Aşkın-Bilen

Kapak
Minyatür

Baskı
Bahri Mutlu Matbaası
Davutpaşa Cad. Güven San. Sitesi C Blok No: 256
Topkapı-Zeytinburnu/İstanbul
Sertifika No: 18569

ISBN: 978-975-7819-00-X

Paradigma Doktora Tezleri Serisi: 1
1. Bilgi Sosyolojisi; 2. Bilim Sosyolojisi;
3. Türk Modernleşmesi; 4. Türkiye'de Din ve Bilim;
5. Dil; 6. Bilgi; 7. Bilim; 8. Entelektüeller.

PARADİGMA YAYINCILIK

Alemdar Mah. Ticarethane Sok.
Üçpınar Hanı No: 21/1 – 34110
Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0 212) 528 19 28
Faks: (0 212) 526 81 52
www.paradigmakitap.com
info@paradigmakitap.com

Epistemik Cemaat

Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi

Hüsamettin ARSLAN

İçindekiler

Teşekkür	IX
İkinci Baskıya Önsöz	XI
Önsöz	XXV
Giriş	1
1. Bilim Sosyolojisine Giden Yol	15
1.1. Bilginin Varoluş Temeli	16
1.2. Dil ve Kategoriler	31
1.3. Bilgi Sosyolojisi ve Doğa Bilimleri	52
2. Epistemik Cemaat (Bilimsel Bilginin Sosyolojisi)	71
2.1. Bilimsel Epistemik Cemaat	77
2.2. Normlar Cemaati Olarak Bilimsel Epistemik Cemaat	96
2.3. Lingüistik Cemaat Olarak Bilimsel Epistemik Cemaat	100
2.4. Dogmalar Cemaati Olarak Bilimsel Epistemik Cemaat	106
2.5. Bilimsel Eğitim	110
2.6. Zımnî Bilgi (Tacit Knowledge)	117
2.7. Epistemik Monopol	121
3. Sonuç	157
Bibliyografya	179
Dizin	197

Teşekkür

Bu kitap İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde 3 Ekim 1991 tarihinde Prof. Dr. Baykan SEZER, Doç. Dr. Ümit Meriç YAZAN ve Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden Doç. Dr. Naci SOYKAN'dan oluşan doktora jürisine sunduğum ve kitap halinde yayınlarken sadece önsözünü değiştirdiğim doktora tezimidir. Burada, tez çalışmam sırasında ilk müsveddelerimi okuyarak bana değerli ikazlarda bulunduğu ve çalışmamı teşvik ettiği için sayın SEZER'e teşekkür ederim. Tez çalışmamı sayın Ümit Meriç YAZAN yönetti. Dört buçuk yıl süren tez görüşmelerimizde beni sabır ve ilgiyle dinledi, benimle tartıştı ve daha da önemlisi sınırsız hoşgörüsüyle bana rahatça çalışabileceğim bir "düşünce özgürlüğü" ortamı sağladı. Bu yüzden, onunla çalışırken kendimi hep "talihli" bir öğrenci saydım. Bu kitaba o vesile olmuştur ve bütün bunlar için kendilerine minnettarım. Jürimde yer alan ve aslında bir "felsefeci" olan sayın Ö. N. SOYKAN tez savunmam sırasında değerlendiremediğim tavsiyelerde bulundu; bu tavsiyeleri ve yaptığı değerlendirme-

yi hiçbir zaman unutmayacağım. Yine bölümdeki hocalarımdan Doç. Dr. Korkut TUNA'ya ve öğrenciliğim boyunca bana gösterdiği özel ilgiden dolayı Doç. dr. Mahmut ARSLAN'a çok teşekkür ederim.

Aşağıda adlarını sıralayacağım insanlar olmasaydı, bu tezi veya kitabı hazırladığım çalışma süreci cehenneme dönüşebilirdi. Bu sebeple Zehra ve Muammer ARSLAN'a Nesrin ve Şükrü KARACA'ya, Fatma Âdile ve Sait BAŞER'e, Yusuf ÖZARSLAN'a, Ayşegül ve Can İKİZLER'e, Işın ve Erkan MUMCU'ya, Tunç Hakan ÖZER'e Ayşegül ve Ali TOPUZ'a, Atilla AKAR'a, Mustafa KUTLU'ya, çok teşekkür ederim. Ayrıca çalışmamdaki emeğinden dolayı Necla ARI'ya, gösterdiği tolerans ve anlayıştan müthiş şekilde etkilendiğim ev sahibem Leyla UĞURLU'ya minnettarım. Bu insanlar, benim için "kara gün" dostlarıdır; dört buçuk yıllık uzun bir süre boyunca bana maddi ve manevi destek sağladılar ve entellektüel kaprislerime katlandılar. Bu çalışma benim olduğu kadar onların da eseridir.

İkinci Baskıya Önsöz Yerine

İşık Neredeyse Gölge de Oradadır

Elinizdeki metin doktora tezim ve yayınlanmış ilk ve tek kitabım. Onbeş yıl sonra onu tekrar yayınlıyorum. Noktalama işaretleri ve bir kaç mini şey dışında hiçbir değişiklik yapmadım. “Tez” olarak yazılmış metinler değiştirilmemelidir. Sosyal bilimlerde, klasik fikirler ve kitaplar dışında, fikirlerin ve kitapların ömrü çok kısadır. Türkiye’nin şartlarını, “Türkiye’de bilimi,” metnin içerdiği tezi ve fikirleri dikkate alarak, ikinci bir baskıyı hakettiğini düşünüyorum. *Epistemik Cemaat* bence gündemini koruyor; çünkü atıfta bulunduğu kontekst değişmedi. Ayrıca, biraz “ukalaca” da olsa, belirtmeliyim, ülkemizdeki üniversitelerde yapılmış ve kaleme alınmış doktora tezleri dikkate alınarak “tezli tezler” kategorisine rahatlıkla yerleştirilebilir.

Üniversitelerimizde revaçta olan şey “tezsiz tezler” yazmaktır. Eğer bir tezin içinde tezi yazanın kendisi yoksa o tez “tezsiz tez”dir; beş para etmez. Araştırmacının tezinde kendisi yoksa “tezi” de yoktur. Bir tezde tezi yazanın

kendisi yeralmıyorsa, bahis konusu tez hangi anlamda o kişinin tezi olabilir! Tezler problemlerin formülasyonlarıdır ve bir problemi formüle ederek teze dönüştürmek gerçekten zordur. Eğer bir tezin satır aralarında, birikimi, önyargıları, dünya görüşü, değerleri, gelecek projeksiyonları, kendi disiplinine yönelik kabülleriyle birlikte yazarının kendisini göremiyorsanız, o tez “tez” değildir. Fakat Türkiye’de akademik hayat “objektivizm” mitinden musdariptir ve herkes sizden “objektif” bir tez yazmanızı bekler. Objektif tez, içinde yazarının yer almadığı tezdır; çünkü eğer yazar metninde yeralıyorsa, dogma böyle işler, tez “sübjektif” olacak ve “bilimsel” hiçbir değeri olmayacaktır. Elinizdeki metnin, sahiden varsa, erdemi, yazarının metnin içinde yer alıyor olmasıdır ya da elinizdeki metnin erdemlerinden biri budur.

Doktoram sırasında, ilgili hocalarıma ve diğer muhataplarıma “bilim sosyolojisi” alanında çalışmak istediğimi söylediğimde, bana “bilim sosyolojisi” diye bir alan olmadığını söyleyerek karşı çıktılar. Türkiye’deki sosyoloji bölümlerinde “bilgi sosyolojisi” adı altında bir alt disiplin vardı, fakat bilim sosyolojisi yoktu ve bu bakımdan haklıydılar. Ayrıca, klasik sosyoloji geleneğini çok iyi biliyorlardı, ancak 1960’lı yıllardan sonra Batı sosyolojilerindeki gelişmelerden haberleri yoktu. Buna, eğitimleri sırasında içselleştirdikleri bir sosyoloji anlayışı da eşlik ediyordu: klasik sosyoloji egemen pozitivist söylemin etkisiyle dini, folklorik, mitik vb. bilgi türlerinin sosyolojisinin yapılabileceğini, fakat bilimsel bilginin sosyolojisinin yapılamayacağını söylemiş ve hem bilimi hem de bilimsel bilgiyi sosyolojik incelemenin ve eleştirinin kapsamı dışında tutmuştu. Bu anlayışa göre bilim objektif, evrensel ve nötrdü; nötr, objektif, evrensel ve dolayısıyla “kesin” bilginin sosyolojisi yapılamazdı. Bilimsel bilgi bu özellikleri dolayısıyla

la zaten toplumdan, toplumun kültüründen, tarihinden, sosyal yapılarından, sosyal ilişkilerden bağımsızdı ve sosyolojisi de yapılamazdı. Bilimsel bilgi eleştiriden muaf tutulmalıydı. (Günümüz dünyasında dinler bile kendileri için böyle bir talepte bulunmuyor, dinler için bile böyle bir talepte bulunulmuyor!) “İki kere iki dörttü” ve bunun toplumla nasıl bir ilişkisi olabilirdi! Bilim “olgulara” dayanıyordu ve olguların nasıl toplumla ilişkisi olabilirdi! Hocalarımın tez önerime karşı çıkmalarını anlayabiliyordum. Direndim. Bu yüzden, elinizdeki metnin her ayrıntısı bir bakıma, tezimin muhataplarına, 1960’lı yıllardan bu yana Batı sosyolojisinde bilimi ve bilimsel bilgiyi sosyolojik eleştirinin odağına alan bir sosyoloji disiplininin varolduğuna ikna etme çabamı yansıtır. Onbeş yıl sonra artık böyle bir sorun yok; standart ders kitapları olmasa da, modern sosyolojide bilim sosyolojisinin hiçbir şekilde ihmal edilmemesi gereken önemli bir yeri var. Bugün artık, okunarak, incelenerek tüketilmesi neredeyse imkânsız bir “bilimsel bilginin sosyolojisi,” bir “bilim sosyolojisi” külliyatı var. Bilmediğimiz şeyleri yok sayamayız; bilmediği şeyi kendisi bilmediği için yok sayan kişi önyargılarının kurbanıdır. Bilmediğimiz şeyler biz bilmiyoruz diye yok değildir; sadece onları bilmiyoruzdur ve sadece bilmiyoruzdur.

Bugün, tez hazırlama sürecimde karşı karşıya kaldığım tepkileri çok daha “normal” buluyorum. Her metnin misyonu, açık ya da zımnî müstakbel muhataplarını ikna etmektir. Bu yüzden bilimsel metinler dahil her metin retoriktir. Bilim, retorik bir faliyettir ve başka şeyler yanında retorige de dayanır. Tezler, müstakbel muhataplarını (danışman, meslektaşlar, muhtemel jüriler ve yayınlanacaksa okuyucular) ikna etmelidir. Hiçbir yazar müstakbel muhataplarını dikkate almaksızın tek satır yazamaz; yegâne muhatabının kendisi olduğu durumlarda bile.

Aradan onbeş yıl gibi uzun sayılabilecek bir zaman geçti; bu onbeş yıl zarfında, elinizdeki metni yazarken bilmediğim çok şey okudum; bu tezi yazarken sadece adını duyduğum düşünürleri, hatta adını bile duymadığım düşünce geleneklerini ve bu düşünce gelenekleri hakkındaki metinleri okudum. İpucu vermek isterim. Bu kitabı yazarken Kıta Avrupası düşünce geleneğini, Nietzsche'yi, Husserl'i, Heidegger'i, Gadamer'i, Foucault'yu, bilim felsefesi, tarihi ve sosyolojisi alanındaki çok sayıda yaklaşımı ve burada adını belirtmeyi gerekli görmediğim birçok düşünürü bilmiyordum. Çok daha önemlisi, "öğrencisi" olduğum Batı düşünce gelenekleri konusunda, bu gelenekleri anlamamı kolaylaştıracak bir "entelektüel çerçeve"den mahrumdum. Bugün onbeş sene öncekinden çok daha geniş bir entelektüel çerçevem var. Bunu, daha fazla bilginin daha fazla "cehalet" olduğunu bile söylüyorum. Bugün nispeten çok daha iyi durumdayım ve aynı şekilde çok daha cahilim. Dolayısıyla, *Epistemik Cemaat*'i şimdi yazsaydım, temel entelektüel duruşunu değiştirecek ölçüde olmasa bile, çok farklı yazardım. Sözün gelişi, adını "epistemik cemaat" değil, "yorum cemaatleri" koyardım.

Fakat herhalde onu yazarken kullandığım üslubu değiştiremezdim. "Üslubumuz kişiliğimizdir" ve hiç kimse'nin üslubunu değiştirme lüksü yoktur. Üslubumuz iç dünyanın cisimleşmesidir; insanın dış dünyasını değiştirme lüksü vardır, ama iç dünyasını değiştirme, planlayarak rasyonel şekilde düzenleme lüksü yoktur. Üslubum keskin, aforizmatik, ukâla ve dolayısıyla rahatsız edici. Forum keskinliği, zorunlu olarak içeriğin kesinliğini doğurmaz. Okşayan bir üslupla da "kesinlik" imasında bulunulabilir. Aforizma, "dogma"ya karşı dogmatiktir, 'dogma' değil. Aynı şekilde, keskin bir üslupla "belirsiz" bir içerik de dile getirilebilir. Aforizmayı seviyorum; hepsi bundan

ibaret. Yazma tarzım, iğne, fırça kullanan bir üslup değil, çekiç kullanan bir üslup; iğnelemiyor, tuval üzerinde yumuşak darbelerle dolaşmıyor, çekiçliyor. İğne değil, fırça değil, balta ya da kılıç değil, çekiç. Miniçekiç. Yazmak çekiçlemektir. Üslubum, rahatsız edici ölçüde protest; kişiliğim gibi. Yukardakilere “kızgın,” aşağıdakilere müşfik. Hiç şüphesiz ben de başka herkes gibi, tercihim olmayan bir kontekstte doğdum ve yetiştim. Kontekst, içerik ve üslup metinle, metinde tecessüm eder. Yazarın bireysel tarihini, metninin içeriğinden olduğu kadar üslubundan da okumak mümkündür.

Şimdi yazsaydım, metnimin adını “yorum cemaatleri” koyardım; “epistemik cemaat” terimi “epistemik” kavramından dolayı fazla Anglo-Sakson! Türkiye’de “resmî” müfredat programları gereğinden fazla Anglo-Saksondur; böyle bir eğitimin ürünüydüm ve tezi kaleme aldığım yıllarda ben de fazla Anglo-Saksondum. Bugün bir başka Batılı geleneği, Kıta-Avrupası geleneğini, Anglo-Sakson geleneğin önemini ihmal etmeksizin tercih ediyorum. Okumak akmaktır; akmak değişmek. Hiçbir yazar eskiden yazdığı kitapları yeniden yazma lüksüne sahip değildir. Ben de öyle. Fakat metnimi onbeş yıl sonra genel, kısa bir değerlendirmeye tâbi tutabilirim. Onbeş yıl sonra metnim hakkında ne düşünüyorum? Yazarın kendi kendisini kavrayışı dahil her anlama bir eksik ya da yanlış anlamadır. Yine de, onbeş yıl sonra metnimin “yanlış” anlaşılmasını önleyecek ne söyleyebilirim? Yazarın yanlış anlaşılmasını önleme lüksü var mıdır? Kendi kendimi kavrayışımın ve anlama tarzımın, metnimin nihaî yorumu olabileceğini imâ etme lüksüm var mıdır? Hiçbir yazarın böyle bir lüksü olamaz. Nihaî anlama yoktur. Bir yazarı, onun kendisini anladığından çok daha iyi anlayan başka yazarlar çıkabilir. Yorumu daha doğru, daha önemli ve anlamlı kılan şey, entelektüel

okurunun anlama ve yorumlama kontekstidir. “İlk söz yazarın, son söz okuyucunundur” der Nietzsche. Demek oluyor ki, okuyucusu (yazarı değil) olarak, burada metnim için yapabileceğim en iyi şey, ona, onbeş yıl sonranın kontekstinden bakmak. Yorumlamak, söylenenden söylenmeyi çıkarmaktır. Burada yapabileceğim en iyi şey, onbeş yıl önce söylediklerimden yola çıkarak, söylemediklerim veya söyleyemediklerim konusunda ipuçları vermek olabilir.

Elinizdeki metin en iyi, karşı çıktığı bakış açısı ve entelektüel konum bilindiğinde anlaşılabilir. *Epistemik Cemaat*’in satır aralarından, Türkiye’deki egemen bilime bakış açısının veya egemen bilim ideolojisinin ya da daha anlamlı bir söyleyişle “ortodoksi”nin eleştirisi olduğu kolayca anlaşılabilir. O bilimin ve bilimsel düşüncenin değil, bilim ve bilimsel düşünceyle ilgili bir ortodoksinin, bir “bilimsel” ideolojinin, literatüre başvurmak gerekirse Aydınlanma geleneğinin, “bilimizmin” (scientism), pozitivizmin, Türkiye’de müfredat programlarına ve devletin resmî ideolojisine içeriğini armağan eden bir bilim anlayışının eleştirisidir. Elinizdeki metin bilime değil, onun egemen kavranış biçimine; bilime değil, bilimle ilgili egemen bilim ideolojisine muhaliftir.

Bu ortodoksi formuna göre, bilim akla, deneye ve gözleme, din inanca dayanır; mit ve din insanın korkularında temellenir. Mit, din ve metafizik pozitif-negatif skalasında negatif (—), teknoloji ve bilim pozitif (+). Pozitivizm versus Negativizm. Negativizm reddedilmelidir. Bilme cesareti göster, çünkü insan aklının bilemeyeceği hiçbir şey yoktur. (Tanrı’nın ya da tanrıların öfkesini üzerine çekecek bir anlayış!) Bu ortodoksi formunun müttefiki teknolojik determinizmdir. Bilimle ilgili ortodoksi, daha kuşa-

tıcı formülasyonu ile tekno-bilimizmdir (technologism+scientism). Tekno-bilim çağında yaşıyoruz. Bu çağın sosyal aktörleri yurttaşlar, bilim adamları, mühendisler ve uzmanlar. Bu ortodoksinin, bir tekno-teoloji, bir bilimsel-teoloji olduğu kuşku götürmez. Bu tekno-bilimist teolojiye göre bilim objektif, değerlerden-bağımsız ve uzmanların keşfettiği birşeydir; teknoloji teknik makinaların ve süreçlerin doğalarının ürünüdür. Politik alan ve iktidar alanı ile bilimsel-teknik alan birbirinden bağımsız alanlardır. İnsan ve toplum hayatı tekno-bilime göre dizayn edilmelidir. Bilimsel ve teknolojik gelişme lineer bir süreçtir. Pozitivizmin John Stuart Mill ve Auguste Comte'dan Viyana Ekolü pozitivistlerine uzanan evriminde şu düşünce varlığını korur: bilimin birliği (unity of science). Bu ortodoks ütopyaya göre, insan bilimleri dahil bütün bilimlerin temelinde matematik+mantık, yani matematiksel mantık vardır ve bu temelde bilim üniterleştirilmelidir: "eğer matematiğin diliyle ifade edemiyorsanız, bilim de yapmıyorsunuz demektir." Bilimin garantörü, bilimsel yöntemdir; bu yöntem rasyonalizmle empirizmin sentezinde cisimleşir. Yalnızca bilimin ve bilimadamının hakikatine bel bağlanmalıdır; bunun dışındaki her bilgi ideoloji, hurafe, gelenek ve dindir. Bilim ve teknoloji toplumu belirler ve bunun tersi yanlıştır. Vs. vs. Ve bu ortodoksinin tecessüm ettiği kurum, bu ortodoksinin ikamet ettiği "site" öncelikle üniversite ve eğitim kurumlarıdır. Aydınlanma'nın vurgusunu yaptığı "aydınlanma"nın ya da "ışığın" kaynağı büyük harflerle Akıl ve Bilim'dir.

Fakat bugün artık biliyoruz ki, "ışık neredeyse gölge (karanlık) de oradadır." Kendi kontekstinde her çağın bir "aydınlanma"sı vardır. Oratacağ'da aydınlanmanın ve ışığın kaynağı Tanrı'ydı. Tanrı'nın ışığı bile gölgeler ve karanlıklar yaratır: din savaşları, engizisyon ve veba. Aynı

şekilde ışık kaynakları olarak Akıl ve Bilim de kendi gölgelerini yaratmıştır: İki dünya savaşı, Hiroşima ve Nagazaki, Auschwitz ve Gulag, kanser ve AIDS, çevre kirliliği ve gayet tabii açlık. Işık neredeyse gölge de oradadır ve her çağın kendi kontekstinde aydınlık ve karanlık tarafları vardır. Ortaçağın bütünüyle “karanlık” bir çağ olduğu fikri modernlerin kendini beğenmişliği, önyargısı ve hurafesidir. Uzak bir gelecekte çocuklarımız bir gün, modern çağımızı toptan “karanlık” bir çağ olarak görürlerse bu da hiç kuşkusuz onların kendini beğenmişlikleri, önyargıları ve hurafeleri olacaktır. Kaldı ki, hurafesiz toplum mümkün değildir. Hurafeleri olmayan toplum hastadır.

Bu kitabı şimdi yazıyor olsaydım, adını “yorum cemaatleri” koyardım. *“Epistemik Cemaat”* “homojiniteyi” çağrıştırıyor. Oysa bu kitabı onbeş yıl önce kaleme alırken açıkça dile getirmemiş olsam da, bir sosyal yapı olarak “cemaat”in tekil, yekpare ve homojen olmadığının farkındaydım. Tıpkı toplum gibi, cemaatler de tekil değil çoğul, tek renk kumaştan imal edilmiş bohçalar değil, farklı renklerde kumaşlardan imal edilmiş bohçalardır. Bu kitapta genel bir adlandırmayla iki ana cemaat olduğunu söylüyorsam da, bu cemaatler homojen, birörnek cemaatler değildir. Cemaatler kendi temel önkabullerini, genel vaziyet alışlarını ve normlarını paylaşan, ancak bir çok konuda farklılıklar sergileyen alt-cemaatlerden oluşurlar. Cemaatlerin içinde cemaatler, onların içinde daha mini cemaatler, mini cemaatlerin de içinde çok çok daha mini cemaatler vardır.

Yine burada belirtmem gereken şeylerden biri, kitabımın onbeş yıl önce yayınlandığında, “cemaat” terimini kullandığım için, neredeyse aforoz edilmiş olmasıdır. Cemaat terimini kullandığım için metnim “modern” yobazla-

rın hışmına uğradı. İşin aslı şundan ibarettir: “cemaat” terimi İngilizcedeki “community” teriminin karşılığıdır. Cemaat “topluluk” değildir. “Topluluk” terimi cemaatin çağrışımlarına sahip değildir. “Topluluk” gereğinden fazla kuru, dolayısıyla anlam açısından gereğinden fazla yüzeysel ve yoksuludur. Cemaat “camia” da değildir. Bir zamanların sosyolojisinde bir yasaymışçasına kabul gördüğü üzere, toplumların “cemaatten” “cemiyete” doğru evrildiği ve değiştiği tezi, bugün artık savunulabilir bir tez değildir. Bu tez, tam bir Aydınlanmacı ortodoksi formudur; “ilerleme” kavramında ve “akıl” ile gelenek” arasında kurulan karşıtlıkta temellenir. Bu karşıtlık formuna göre, akıl geleneğin tersidir; cemaat “gelenek,” cemiyet “akıl”dır; cemaat de tıpkı gelenek gibi irrasyoneldir. Gelenek ve dolayısıyla cemaat formu reddedilmelidir. Bu ortodoksi formu, artık savunulabilir değildir. Geleneğin bu reddi de artık bir geleneğe dönüşmüştür. Reddettiği geleneklerden farkı, geleneği reddeden bir gelenek olmasıdır. Geleneğin reddi bile bir geleneğe dayanıyor olmalıdır.

Dünün toplumları “geleneksel” cemaatleri barındırıyorlardı, bugünün toplumları “modern” cemaatleri barındırıyorlar. Modernleşmenin sergilediği değişme istikameti, cemaatten cemiyete, cemaat yapısından cemiyet yapısına doğru değil, cemaatten cemaate doğrudur. Cemiyet (toplum) neredeyse cemaat (topluluk) orada, cemaat neredeyse cemiyet de oradadır. Ve bu kitapta savunulduğu üzere, “modern epistemik cemaat” ortaçağın cemaatleri ne kadar “cemaatse” o kadar cemaattir. Cemaat terimini kullandım, çünkü, bilimadamları toplumunun, kelimenin bütün anlamlarında, bir “cemaat” yapısı sergilediğini söylemek istiyordum. Üstelik bunu ilk söyleyen kişi de değildim. Batılı sosyal bilimciler bunu zaten söylemişlerdi ve yaptığım tek şey bunu Türkçe sosyal bilimler literatürüne taşımaktı. Bi-

lim tam da böyle bir cemaat yapısı sergilediği için günümüzün egemen ve belirleyici kurumlarından biridir ve bunda bilim ve modernlik adına üzüntü yaratacak hiçbir şey yoktur.

Elinizdeki metinde Türkiye’de topluma fizyonomisini armağan eden temel çatışmanın klasik epistemik cemaat, bugünkü tercihlerimle klasik yorum cemaati ile modern ya da bilimsel epistemik cemaat, yine bugünkü tercihlerimle modern yorum cemaati arasındaki çatışma olduğunu öne sürdüm. Bugün de aynı fikri savunuyorum. Her toplum için bir çatışmalar hiyerarşisi formu öne sürmek mümkündür. Türkiye’deki çatışmalar hiyerarşisinin zirvesinde sözünü ettiğim iki cemaat arasındaki çatışma vardır. Bu önerme aynı zamanda toplumumuzu “temelde” sınıf çatışmasıyla, etnik çatışmayla açıklayan tezlerin de reddidir. Toplum için bir çatışmalar hiyerarşisi tespitinde bulunmak, bir önem hiyerarşisi, bir belirleyici unsurlar hiyerarşisi tespitinde bulunmaktır. Türk toplumu için başka çatışma formları da tespit edilebilir; benim fikrim, her ne olursa olsun, diğer çatışma formlarının çatışmalar hiyerarşisinde alt basamaklarda kaldıkları ve “temel belirleyici faktör” olmadıklarıdır. Sözünü ettiğim “temel” çatışma formu, farklı şekillerde dile getirilebilir ve “geleneklerin çatışması” diye de ifade edilebilir. Başka hiçbir kavram cemaat kavramına gelenek kavramı kadar yakın değildir ve sözkonusu çatışmaya iki ana gelenek arasındaki çatışma olarak da bakılabilir. Keza bu çatışma, Nietzscheci bir yaklaşımla, her çatışmanın iktidar çatışması olduğu gözönünde bulundurulursa, bir iktidar çatışması olarak da görülebilir. Elinizdeki metni şimdi yazmış olsaydım, “iktidar” kavramını ısrarla vurgulardım. Elinizdeki metin, “iktidar” kavramına yer vermemesi ölçüsünde eksiktir, fakat ne talihlidir ki, bu eksiklik temel tezini değiştirmiyor. Türkiye’de modernleşme

sürecine karakterini armağan eden şey bu çatışmadır. Türkiye’de toplumun karakteri bu çatışmanın rahminde şekillenecektir.

“Çatışma” kavramı metnimin ve entelektüel konumunun daha iyi anlaşılabilmesinin de anahtarıdır. Toplumu, sosyal olayları ve dönüşümleri “çatışma” kavramından hareketle yorumlamak, genelde her toplumu motive eden faktörün çatışma olduğu önkabulüne bel bağlamaktır. Bu Heraklitosçu vaziyet alış, savaştan ekonomik rekabete ve spor müsabakasına uzanan bir skalada farklı çatışma formlarına imada bulunur. Sosyal teorisyenler uzun süredir, toplumu toplum yapan şeyin hem çatışma hem de denge (düzen) olduğunda hemfikirdir; buna göre, çatışma ve denge madeni bir paranın iki yüzü gibidir ve birbirini tamamlar. *Epistemik Cemaat*’de bu temel fikri reddetmiyor, fakat çatışma ile denge arasında bir önem hiyerarşisi kurduktan sonra “çatışma” kavramının altını çizerek vurguluyorum. Çünkü “denge” kavramının tarihsel değişim süreçlerini açıklayamamak gibi bir kusuru vardır. Toplum ve insan hayatı sözkonusu olduğunda, “çatışma” daha iyi bir yorum ve açıklama anahtarıdır. Sosyal problemler “çatışma”dan doğarlar. Sosyal çatışmaların olmadığı yerde sosyal problemler de yoktur. Sosyal bilimci sosyal problemlere yönelmelidir. Vs. vs.

Kaldı ki, elinizdeki metinde de görüleceği üzere, bilimsel faaliyeti motive eden temel faktör de çatışmadır ve bu çatışma formu elinizdeki metinde “bilimsel ihtilaf” kavramıyla dillendirilmiştir. Kavramın bilim sosyolojisindeki mucidi olmadığımı itiraf etmeliyim. İhtilaf “sosyal” bir fenomendir; en az iki kişiyi, iki grubu, iki tarafı gerektirir. İhtilaf, insanın kendi kendisiyle ihtilafa düştüğü yerde bile “sosyal”dır. Problemler ihtilaflardan doğar. Demek oluyor

ki, ihtilaflardan doğdukları için, problemler de “sosyal”dır. Her problem “sosyal” bir fenomendir. Problemler sosyal fenomenlerdir. Doğa bilimadamına hazır problemler sunmaz. Doğadaki problemler kendinde problemler değil, bizim için problemlerdir. Bilimi sosyal hale getiren temel faktörlerden biri budur.

Epistemik Cemaat’in özgün yanlarından biri, Türkiye’de bilim, Türk modernleşmesi, Türkiye’de entelektüel gibi konular arasında anlamlı ilişkiler kuran bir deneme olmasıdır. Varsa, erdemi, modern bilime Türkiye’nin sosyal pratiğinden bakmasıdır. Bilime Türkiye’den bakmak, Türkiye’nin ve Türk toplumunun problemlerinden bakmak demektir. Bunun açıkça dile getirilmediği durumlarda, dikkatli bir göz bunu satır aralarından okuyabilir. Türkiye’de modern bilim “Türk modernleşmesi”nin, modernleşme incelemelerinin yeterince hakkını verememiş olsalar bile, temel ve hayati unsurlarından biri, belki de en önemlisidir. Bu Batı toplumlarının modernleşmesi için de geçerlidir. Fakat arada çok temel bir fark vardır: Batı toplumları (Batı Avrupa demek daha yerinde olur) bilimin ve teknolojinin üreticisi, sahibi, başka Batı dışı toplumlar ve biz alıcısıyız. Cumhuriyet rejiminin, ulus-devlet sisteminin ve başka modern kurumların ne kadar alıcısı isek o kadar alıcısıyız.

Bu tezde, bir sosyal değişimin, yani Türkiye’de toplumun dönüşümünün istikameti konusunda bilim merkeze alınarak şöyle bir ipucu veriliyor: geleneksel epistemik cemaatin erozyonu. Kitabın son bölümündeki diyagramlar bunu gösteriyor. Geleneksel epistemik cemaat modern bilimi, modern teknolojiyi içselleştirdiği ve politik arenanın güçlü aktörlerinden biri haline geldiği ölçüde erozyona uğruyor. Türkiye’de insanlar gündelik hayatlarında bilim ve teknolojinin otoritesine ne kadar başvuruyorlarsa o ka-

dar moderndirler. Bilimin dinin ve geleneksel değerlerin doğruluğunun tescilinde bir otorite olarak kullanılması, bunun tipik örneklerinden biridir. Otorite otoriteler hiyerarşisinde, üzerinde otorite kurduğu şeyden, otoriteye ihtiyaç duyan şeyden çok daha yukardadır. Elinizdeki metinde epistemik cemaat değişimine yapılan vurgu, aslında bir otorite değişimine imada bulunur: Tanrı'nın, Peygamber'in ve dininin otoritesinin yerine bilimin, bilimadamının ve çok daha genelde teknobilimin otoritesi. Kutsal metinler bile, bilimin onları doğruladığı düşünüldüğü ölçüde "kutsal."

Nihayet, *Epistemik Cemaat*'deki hatalarımdan da söz etmeliyim. "Giriş" bölümünde şöyle bir cümle yer alıyor: "Teoriler yoksa olgular da varolamazlar." (x1) Şimdi bu önermeye kısmen katılıyorum. Doğru; "olgular" teori-yüklüdür. Fakat bugün praksisin (marksist anlamıyla praksisin değil), teorileri öncelediğini düşünüyorum. Daha doğru önerme şu olabilir: olgular teori-yüklü, teoriler praksis-yüklüdür. Praksis yalnızca olguları ve teorileri öncelemez, bilimsel faaliyetin tümünü önceler.

Yine "Giriş" bölümünde "konvansiyonalist" olduğumu söylüyorum (xii); konvansiyonalizmin bugün de değerini koruduğunu düşünüyorum; bugün yazsaydım, kendimi tanımlamak için çok daha genel bir entelektüel akımın adını kullanırdım. Fakat, biliyorum, bu kendi kendimizi başka tarihsel ve sosyal pratiklerin ürünü entelektüel akımlarla tanımlama işinin sonu yok; çünkü biz henüz "birşey" olamamışken çağdaş Batı bir yenisini üretiyor. En iyisi Nietzsche'nin tavsiyesine uymak: "Kendin ol!" Fakat "kendisi olmak" ne demektir? Bu soruya cevap arayışı, bence, bir insanın bütün bir entelektüel çabasını, bütün hayatını vakfetmeye değer!

Burada değinmem gereken bir başka şey, “Giriş” ve “Sonuç” bölümlerinde “rölativizme/göreciliğe” yaptığım vurgudur. Bu vurguyu, bugün aşırı buluyorum. Şimdi de, bilgi konusunda rölativist bakış açısını savunuyorum; fakat “etik rölativizm” konusunda derin şüphe ve endişeliyim var. Levinas gibi düşünerek (etik ontolojiyi önceler), ontolojik rölativizmle uzlaştığımı söyleyebilir miyim? Bilmiyorum. Bunlar büyük sorular. Big Questions!

Marx ve Weber ile pozitivism arasındaki ilişki konusunda da hata yaptığımı düşünüyorum. “Özetle, klasik sosyolojinin kurucularından Marx ve genelde Marksizm pozitivisttir. (S. 44). Aslında ortodoks marksizm pozitivisttir demeliydim. Weber konusunda ilk baskıda öne sürdüğüm (ss. 47-48) bir fikrin de büyük ölçüde hatalı olduğunu düşünüyorum. Bugün Alman düşünce geleneği hakkında metinler okumuş biri olarak, Weber’in pozitivistler kampına yerleştiremeyeceğini düşünüyorum. Yine de hatalarım diye nitelediğim şeyler, *Epistemik Cemaat*’in temel tezlerine pek zarar vermiyor.

İkinci baskıya önsözümü, onbeş yıl önceki çabamı anlamlı kılacak bir sözle bitirmek isterim: “Bütün genç insanlar gibi ben de dâhi olmak için yola çıktım, ama acı bir te-bessüm engelledi.” (Lawrence Durrell).

Hüsamettin Arslan

Ekim 2007, İstanbul

Önsöz

Önsözler entelektüel itiraflardır. Dürüst yazar metninin önsözünde kendi entelektüel konumu açıkça ortaya koymalıdır. Ancak ben bunu yapmadan önce, okuyucunun veya eleştirmenin bu çalışmayı değerlendirmesinde kolaylık sağlayacak genel bazı değerlendirme kriterleri vermeyi düşünüyorum. Çok sevdiğim bir yazar kitaplarla kadınlar, kadınlarla şehirler arasında analogiler kuruyordu: kitaplar kadınlara, kadınlar şehirlere benzerler. Önemli olan satır araları ve ara sokaklardır; önemli olan şey, satır aralarında ve ara sokaklardadır. “Eğer bir kitabı okurken satır aralarından kulaklarınıza metafizik fısıltılar gelmiyorsa”, der Car, “bilin ki yazar ahmak bir yazardır”. Kitaplar metafizik fısıltılarıyla kanatlanırlar. Tersî entelektüel sürüngenlik, dar ufukluluk ve muhteva yoksulluğudur.

Okuduğunuz bir metnin entelektüel değerini belirlemek mi istiyorsunuz; hemen yazarın kitabında kendi cehaletinin farkında olup olmadığına bakın. Eğer yazar metninde cehaleti konusunda açık veya zımnî bir kısım ip uç-

ları vermiyorsa, bilin ki o metin entelektüel değeri düşük bir metindir. Bir kitabın değerini belirlemek mi istiyorsunuz; okuyucu veya eleştirmen olarak, kitabın cehaletinizi suratınıza çarpıp çarpmadığına bakın. Eğer metni okurken, aşılması zor kendi cehalet duvarınıza çarparak sarsıntılar geçirmiyorsanız, bilin ki yazar ve metni pek okunmaya değmez. Okuduğunuz metnin değerini belirlemek mi istiyorsunuz; yazarın kitapta ele aldığı sorunları bütünüyle çözdüğünü ima edip etmediğine bakın. Eğer yazar ele aldığı sorunları bütünüyle çözdüğü imasında bulunuyorsa, bilin ki o metin entelektüel seviyesi düşük bir metindir.

Gayet tabii yukardaki genel değerlendirme kriterleri bu çalışma için de geçerlidir. İnsanın kendi metninin önsözünde bu tür bir değerlendirme yapması abes ve okuyucu hakkına saldırı olabilir. O sebeple bu değerlendirme işini okuyucu ve eleştirmene bırakarak, burada, kitabımın nasıl anlaşılması gerektiği konusunda ve kendi entelektüel kurumunla ilgili bazı ip uçları vermekle yetinmeyi düşünüyorum.

“Epistemik Cemaat” adlı bu çalışma, genelde “bilgi sosyolojisi”, özelde bilgi sosyolojisinin bir alt-dalı olarak doğan “bilim sosyolojisi” veya “bilimsel bilginin sosyolojisi” disiplini çerçevesi içinde bir denemedir. “Epistemik Cemaat” daha da genel bir söyleşiyle, bir entelektüeller sosyolojisi incelemesidir. Bir açıdan bakıldığında avantajı, başka bir açıdan bakıldığında dezavantajı olabilecek bir özelliği vardır: bu onun, ülkemizde bilim sosyolojisi disiplini yapılan ilk çalışma olmasıdır. Bütün “ilkler” zordur ve bu nedenle ne bir mükemmellik iddiası taşır ne de önsözünde kaydedilmeye değer başka bir meziyeti vardır.

Burada kaydedilmeye değer en önemli özelliği, “bilim” denilen devasa kurumun sosyolojik açıdan nasıl ele

alınabileceği, bilime ülkemizden nasıl bakılması gerektiği ve bu bakış açısıyla ele alındığında ülkemizin ve toplumumuzun payına düşenin ne olduğu konusunda varsayım kabilinden ipuçları vermeyi denemesidir. Bu çalışma bir giriş, bir başlangıç ve bir hazırlıktır. Cevabını vermek istediği temel soru şudur: Bilim ve bilimsel bilgi nedir; bilimsel bilgi nasıl inşa edilmekte ve nasıl meşrulaştırılmaktadır?

İtiraf etmeliyim ki konuyla ilgili araştırma sürecinin başında Türkiye ve Türk toplumuyla ilgili tarihi bir fenomenen ve bu fenomenle ilgili olarak öne sürdüğüm bir varsayımdan yola çıkmıştım. Çalışmamı motive eden varsayım şuydu: Türkiye’de Ondokuzuncu Yüzyıl’ın başından bu yana bir entelektüel veya epistemik kirlenme, bu epistemik kirlenmenin yol açtığı bir epistemik kaos veya epistemik bunalım yaşanmaktadır; entelektüel hayatımıza fizyonomisini armağan eden temel fenomen bu epistemik bunalımdır.

“Epistemik bunalım” kavramını, Türk entelektüel hayatını açıklamakta kilit bir kavram olarak tasarlamıştım; o çalışmam için bir Arşimed noktasıydı. Bununla birlikte çalışmanın yürütülebilmesi “epistemik bunalım”ın bir araştırma-inceleme nesnesi veya olgusu, bir sosyolojik olgu olarak belirlenmesini gerektiriyordu. Başlangıçta ortaya koyduğum probleme, kuşbakışı, mermer bir dağdan bakıyordum; incelemelerim derinleştikçe önceleri apaçık gibi görünen fenomenler müphemleşmeye başladı. Sonuç her durumda devasa bir başarısızlığa dönüşüyordu. Bu noktada araştırmanın epistemik bunalımı açıklayabilecek bir teorik çerçeveye ihtiyaç duyduğunu gördüm.

Teoriler yoksa olgular da varolamazlar; bir fenomenler grubunun bir araştırma-inceleme olgusu (veya nesnesi)

haline gelebilmesi için teorik bir çerçevenin varlığı şarttır. Hem doğa bilimlerinde hem de sosyal bilimlerde olgular varoluşlarını teorilere borçludurlar. Yukarda belirttiğim temel varsayımı bir araştırma-inceleme olgusuna dönüştürecek teorik çerçeve ihtiyacını gidermek üzere Batı’da özellikle 1960’tan sonra yapılan meta-bilim (bilim sosyolojisi, bilim felsefesi, bilim antropolojisi ve bilim psikolojisi) incelemeleri üzerinde çalıştım. Bu yoğun ve zahmetli çalışma sürecinin sonunda, Türkiye’de varolduğunu öne sürdüğüm epistemik bunalımı bir olgu olarak inşa etmemi sağlayacak teorik cihazı keşfettim. Söz konusu teorik cihaz, elinizdeki kitaba adını armağan eden kavram olan “epistemik cemaat” (epistemic community) kavramıdır. Eğer Türkiye’de ondokuzuncu yüzyılın başından bu yana bir epistemik bunalım yaşandığı yolundaki tezim doğru ise, bu bunalımı anlamamanın biricik şartının ona “epistemik cemaat” kavramıyla bakmak olduğu da doğru demektir. Epistemik bunalımları anlamak için epistemik cemaatlere bakılmalıdır. Elinizdeki çalışma, “epistemik cemaat” dikkate alınmadığında içi boş bir sözler yığınınna dönüşür. Bu, benim kitabın önsözünde kaydedebileceğim biricik ikazdır. Önce epistemik cemaat, sonra epistemik bunalım.

Yine de “epistemik bunalım” konusu bu çalışmada, ilerde ele alınmak üzere tesbit edilmiş varsayımlar halindedir ve bu durum çalışmamın eksik kalan boyutudur. Onu tamamlayamadım; çünkü bu işi gerçekleştirmemi sağlayacak zamandan ve lojistik destekten mahrumdum.

Benim kendi entelektüel konumum konvansiyonizm çerçevesi içinde yer alır; ben bir konvansiyonalistim.

Konvansiyonizm (conventionalism) kavramı Türkçemizde bu güne kadar şu terimlerle karşılanmıştır: itibariyye, saymacılık veya uzlaşmacılık. Kavramın kökü “kon-

vansiyon" (convention)dur ve kişiler, partiler, taraflararası uzlaşma, anlaşma, uyuşma; üzerinde uzlaşılan ilke, yaygın kabul gören gelenek, teamül ve inanç anlamlarına gelir. Entelektüel literatürde kabul gören anlamıyla konvansiyonizm, bilimsel yasa, teori ve genellemelerin doğadan bağımsız seçime veya tercihe dayalı konvansiyonlar (teamüller, gelenekler, inançlar) oldukları yolundaki entelektüel akımı dile getirir. Ben, zamanımıza kadar bulunan Türkçe karşılıklarının kavramı karşılamadıklarını düşünerek terimin İngilizcesini kullanmayı tercih ediyorum.

Ben bir konvansiyonistim. Bir insanın konvansiyonist olup olmadığını anlamanın pratik yollarından biri ona şu soruyu sormaktır: Bilimin Doğa'da bulunduğunu öne sürdüğü yasalar Doğa'da içkin yasalar mıdır yoksa toplumun (veya insanın) Doğa'ya yüklediği yasalar mıdır? Konvansiyonist bu soruya, bilimin Doğa'da bulunduğunu öne sürdüğü yasalar toplumun Doğa'ya yüklediği yasalardır, diye cevap verir. Konvansiyoniste göre genelde bilginin, özel olarak da bilimsel bilginin nihai belirleyicisi doğa değildir. Realistler, bilginin nihai belirleyicisinin, bizim onu kavrayışımızdan bağımsız varolan reel bir dünya olduğunu varsayarlar. Konvansiyonist bu metafizik varsayımın altını çizdiği reel dünyayı görmezlikten gelmez; fakat onu belirleyiciler hiyerarşisinde tali bir konuma yerleştirir. Pozitivistler bilginin nihai belirleyicisinin olgular, gözlemler ve deneyler olduğunu; rasyonalistler akıl ve mantık olduğunu savunurlar. Konvansiyonist tali bir konuma yerleştirir. İster bilimsel bilgi ister başka türde bilgi olsun, bilginin nihai belirleyicisi, bilgiyi inşa eden insanlar veya toplumdur. Konvansiyonist olmak, insanın belirleyiciliğine, daha yerinde bir söyleyişle toplumun belirleyiciliğine inanmaktır. Bilimsel yasalar, teoriler ve genellemeler konvansiyonlardır. Doğa birbirine alternatif tarzlarda

anlaşılabilir ve açıklanabilir; bu alternatif tarzların birbirlerine oranla daha doğru olabileceklerini söylememizi sağlayabilecek hiçbir kriter yoktur. Birden fazla doğru vardır; birbirlerine oranla daha kullanışlı ve daha yararlı olabilen doğrulardan sözedilebilir sadece.

Ben bir konvansiyonalistim. Bilimsel yasaları, teorileri ve genellemeleri gelenekler, teamüller, konvansiyonlar olarak görmek, aklı ve mantığı, gözlem ve deneyi (yani pozitivizm ve empirizmin altını çizdiği Doğa'yı) nihai belirleyicilik tahtından indirmek, "irrasyonel" olana davetiye çıkarmaktır. Bu nedenle konvansiyonalist tutum irrasyonalist bir tutumdur. Konvansiyonalist akıl, mantık, gözlem ve deneyden sözetmez, insanî ve toplumsal olandan, yani geleneklerden, teamüllerden ve konvansiyonlardan sözeder. Bilginin nihai belirleyicisi insanî kararlardır. Konvansiyonalist bilginin oluşumunda insanî kararları, bu oluşum sürecinin temeline yerleştirir. Konvansiyonalist böylece her türlü "evrensellik" ve "üniversalizm"e karşıdır. Üniversalist söylem, beşeri varlığın (bilim adamlarının, din adamlarının, büyücülerin vb.) söylemi olamaz; olsa olsa mutlak varlığın, Tanrı'nın söylemi olabilir. Böylece konvansiyonalist aynı zamanda rölativisttir de.

Bu çalışma konvansiyonalist bir söylemi savunduğu için bir pozitivizm eleştirisidir. Ben bir antipozitivistim. Pozitivist gelenek, bilginin nihai belirleyicisinin, gözlem ve deney olduğunu savunur. Gözlem ve deneyde dile gelen Doğa'dır ve dolayısıyla bilginin nihai belirleyicisinin, gözlem ve deney olduğunu savunur. Gözlem ve deneyde dile gelen Doğa'dır ve dolayısıyla bilginin nihai belirleyicisi Doğa'dır. Biricik "doğru" bilgi doğa bilimlerinin deney ve gözlem yoluyla ortaya koydukları bilgidir. Konvansiyonalist gelenek, teamül ve konvansiyonlardan söz ederken,

pozitivist gelenek “evrensellik”, “universalism” ve “objektif (nesnel) bilgi”den söz eder. Bilgi söz konusu olduğunda “yasa”dan sözeden söylem pozitivist bir söylemdir. Bilimin Doğa’da bulunduğunu öne sürdüğü yasalar Doğa’da için ve evrensel yasalardır. Evrensel doğruları tekelinde bulunduran kurum bilim olduğuna göre, hakikatin sözcüleri de bilim adamlarıdır. İdeal veya evrensel durum, bilim adamının öne sürdüğü durumdur.

Böylece, pozitivist söylem bilim adamını “peygamber” konumuna yükseltir ve buradan da bir “doğal ahlâk” doğar. Bilim adamlarının Doğa’da için olduklarını söyledikleri evrensel yasalara uyması gereken şeyler sadece doğal fenomenler değildir; insan, toplum ve toplumsal fenomenler de bu yasalara boyun eğmelidirler. ilgili yasalara boyun eğmeyen oluşumlar “doğal evrim süreci”nin doğru çizgisinden sapmayı dile getirirler; yanlışlıklar, arkaiktirler ve kabul edilemezler. İdeal veya evrensel durum, bilim adamlarının öne sürdükleri durumdur. Pozitivist bilim ideolojisinin en temel normu budur; insan ve toplum bütün boyutlarıyla bu norma göre dizayn edilmelidir.

Pozitivist bilim ideolojisi, bilimsel bilgide bulunduğunu öne sürdüğü “yasa” ve “evrensellik” kodları açısından bakıldığında bir mecburiyet ve zorunluluk unsuru içerir: evrensel olana ve yasa durumundaki şeye boyun eğilmelidir. Bu ideolojide “olması gereken”i buyuran biricik otorite bilim veya daha yerinde bir söyleyişle bilim adamları cemaatidir. Bu anlayışa bilimperestlik veya bilimizm (scientism) diyoruz. Bilimi, bilim adamları cemaatini biricik nihai otorite sayan her anlayış pozitivist veya bilimperesttir. Gayet tabii, monoteizmle büyük benzerlik içinde bulunan pozitivist bilim ideolojisi veya bilimperestlik, yukarıda sözünü ettiğimiz normdan dolayı antidemokrattır; fark-

lı olana varolma hakkı tanımaz. Demokratik tutum farklı olana da yaşama hakkı tanıyan rölativist tutumda yatar. Bir yöntem olarak pozitivist, “evrensel” ve “üniversal” olanı yakalamak için farklılıkları görmezlikten gelerek, benzerliklerin altını çizer; tam tersine relativist, rölativist mantık farklı olana varolma hakkı tanıdığı için farklılıkların altını çizmekten yanadır. Pozitivist mantık “tekdüzeliliğin”, “aynılığın” mantığı, rölativist mantık “çeşitliliğin” ve “renklerin” mantığıdır. Rölativist, bilimsel bilgiyi ve bilimi reddetmez; dünyamızdaki biricik bilgi kaynağının bilim olmadığını öne sürer. Başka bilgi kaynakları ve başka bilgi sistemlerinin doğruları da vardır. Tek doğru yoktur; doğrular vardır. Farklı bilgi kaynakları, farklı bilgi sistemleri ve farklı doğrular arasında bir tercihte bulunmamızı sağlayacak, kaynaklarüstü ve sistemler üstü hakem konumunda bir otoritenin bulunmadığına, bu tür bir üst-karar merciinin varolmadığına inanır. tek bir doğru yoktur; doğrular vardır.

Bu çalışma antipozitivist bir entelektüel tutumu yansıtır ve bu ülkemiz ve toplumumuz açısından önemlidir; çünkü pozitivism veya pozitivist bilim ideolojisi, tarihî açıdan ülkemize giren ilk “Batılı” ideoloji, ilk “modern” ideolojidir. Pozitivist bilim ideolojisinin ülkemize giren ilk modern ideoloji olması açıklanması zor bir şey değildir. Osmanlı toplumunun Batı’ya açıldığı dönemde Batı’da pozitivism=bilim’di. Batı’ya açılmak pozitivism’e açılmaktı. Bu noktadan bakıldığında, günümüzde Türkiye’de önce modern sonra pozitivist, önce materyalist veya sosyalist sonra pozitivist, önce İslâmcı sonra pozitivist, önce milliyetçi sonra pozitivist olunmaz; tam tersine önce pozitivist sonra “modern”, önce pozitivist sonra “materyalist”, önce pozitivist sonra “milliyetçi”, “batıcı” olunur. Çünkü pozitivism gelenekten kopmanın biricik aracıdır. Tarihî süreç

de göstermektedir ki ülkemizde Batı'ya ilk açılanlar kendi toplumlarından devraldıkları geleneğe pozitivist bilim ideolojisiyle karşı çıkmışlardır. Pozitivist bilim ideolojisini benimsemek, gelenekten kopmanın ön şartıdır. Fakat bu kopuşta veya geleneğe bu karşı çıkışta ya da bu köklü değişim sürecinde, değişmeyi belirleyen şey rasyonel unsurlar değildir. Söz konusu değişme elinizdeki çalışmada “algı kalıbı değişimi” (gestalt switch) diye adlandırılmıştır. Bu değişimde vukû bulan şey, geleneğin veya “imamın” otoritesinin yerine bir başka geleneğin (bilimin veya pozitivist ideolojinin öngördüğü şekliyle bilim adamının) otoritesinin geçmesidir. Gelenek reddedildiğinde, toplumdan devralınan gelenekten çıkılarak, geleneğin bulunmadığı bir ortama geçilmemiştir; bir gelenekten başka bir geleneğe geçilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin ve toplumun resmi ideolojisi Sünni İslâm'dı; eğitim kurumlarına ve toplumun dünya görüşüne fizyonomisini armağan eden şey Sünni İslâm'dı. Yukarıda sözünü ettiğimiz algı kalıbı değişimi süreci sonunda modern Cumhuriyetimizin kurucuları bu klasik resmi ideolojiyi reddettiler ve pozitivistliği benimsediler. Türkiye Cumhuriyeti devletin resmi ideolojisi o nedenle pozitivist bilim ideolojisi. Modern eğitim sisteminizin temelinde pozitivist bilim ideolojisi bulunmaktadır. Türk eğitim sistemi Cumhuriyet tarihi boyunca eğitim kurumlarında pozitivist ideolojiye uygun bir insan tipi, bir homo-pozitivismus yetiştirmeyi ideal olarak benimsemiştir. Türkiye'de ortalama insan klasik geleneğin göbeğinde dünyaya gelir (aile) ve sonra pozitivist ideolojiye gönüllü bir geçiş yapar (okul). Böylece klasik gelenekten kopmanın yolu “okula” gitmektir. Yine burada da önce modern, materyalist, idealist, islâmıcı, milliyetçi olunmaz; önce pozitivist ideolojiyle gelenekten kopulur, yani önce pozitivist sonra

materyalist, idealist, modern vb. olunur. Okumuşlarla toplum arasındaki kopukluk veya çatışma (bu güne kadar yanlış şekilde “kuşak çatışması” ve “aydın-halk kopukluğu diye isimlendirilmiştir) klasik gelenekle pozitivist ideoloji arasındaki çatışmadır. Okumuşlarla halk arasındaki uçurum, pozitivismle klasik gelenek arasındaki uçurumdur.

Hepimiz pozitivismi ideoloji olarak benimsemiş bir eğitim sisteminin ürünleriyiz. Tarihî gelişim noktasından bakıldığında, bu süreçten geçmek zorundaydık. Bu gerçeği reddetmek bir şeydir; tesbit etmek başka bir şey. Ben bu gerçeği reddetmiyorum; bu çalışmada, dolaylı olarak yapıldığı üzere, pozitivist entelektüel cetlerimizi eleştirmenin yapılması gereken en doğru entelektüel tutum olduğunu öne sürüyorum. Pozitivist bilim ideolojisi gayet tabii gönüllü değişmeyi hedef olarak benimsemiş bir yönetim sistemi için en uygun zemini oluştuyordu. Cumhuriyetin önderleri, pozitivism, toplum mühendisliğine kapı aralayan elverişli bir mantık sergilediği için onu klasik gelenegî reddetmenin biricik aracı olarak gördüler. Toplum pozitivismin çizdiği doğru evrim şemasının dışındaydı, yanlış yaşıyordu ve değiştirilmeliydi. Böylece devlet, pozitivist bilim ideolojisini, toplumu değiştirmek için bir silah olarak kullandı.

Ben bir konvansiyonalistim. Pozitivism, dünyamızda mevcut bir yığın entelektüel gelenekten biridir yalnızca. Bu çalışmada “gelenek” bir anahtar terim olarak kullanılmış ve “strateji” ile aynileştirilmiştir. Gelenekler, evreni açıklamak üzere başvurduğumuz entelektüel stratejilerdir. Gelenek süreklilik kazanmış stratejidir. Bilgi yöntemlerle inşa edilmez; geleneklerin veya stratejilerin yön verdiği süreçlerle üretilir. Bilimsel yöntemler yoktur bilimsel stratejiler ve taktikler vardır.

Elinizdeki çalışma geleneği stratejiyle aynileştirmesi dışında, entelektüellerimizin birçoğunun hoşuna gitmeyecek bir “olgu”yu da gündeme getiriyor. Bu olgu, ülkemizde iki ana entelektüel cemaatin bir arada yaşamaya devam ettiğidir: klasik epistemik cemaat ve bilimsel epistemik cemaat. Tezim, ister materyalist ister idealist kampta yer alıyor olsunlar, kendilerini “modern”, “İslâmcı”, “milliyetçi”, “batıcı”, “kemalist”, “sosyalist” gibi etiketlerle isimlendiren bütün entelektüellerin bilimsel epistemik cemaat içinde yer aldıklarıdır. Toplumumuzdaki en temel ayırım, klasik epistemik cemaatle bilimsel epistemik cemaat arasındaki ayırımdır; günümüzde kabul ettiğimiz diğer bütün ayırımlar ya tali ya da sahte ayırımlardır.

Ana hatlarıyla vermeye çalıştığımız bu “olgu”yu görmek, entelektüel tarihimizi açıklamakta ve önümüzü görmekte bize büyük faydalar sağlayabilir. Birçok entelektüel, akademisyen ve aydın bu temel olguyu görmezlikten gelmeyi tercih edebilir. Fakat apaçık olguları görmezlikten gelmek olsa olsa bir tür entelektüel alçaklıktır. Unutmamak gerekir ki en dehşet verici alçalma entelektüel alçalmadır.

Nihayet bu çalışma şu önemli soruyu gündeme getiriyor: Kim nerede, ne zaman, hangi epistemik cemaate bağlı? Entelektüel tarihimizi açıklamakta bize kılavuzluk edebilecek bu soruyu kendime de yöneltmeyi bir dürüstlük sayıyorum; ben modern bilimsel epistemik cemaat içinde eğitildim ve onun içinde yer alıyorum.

Hüsamettin ARSLAN

İstanbul, 1991

Giriş

Bu kitap, “bilimsel bilgi” örneğinden yola çıkılarak yapılmış bir bilgi sosyolojisi incelemesidir. Ele aldığı konudan dolayı “meta-bilim (meta-science)” veya “bilimin bilimi” çatısı altında yer alan “bilimsel bilginin sosyolojisi” veya “bilim sosyolojisi” disiplininin sınırları içinde değerlendirilmelidir. İncelemenin altını çizdiği ve mâkul bir açıklamasını yapmak istediği ana varsayım şudur: Bilimsel bilgi dahil, bütün bilgi türlerinin varoluş temeli epistemik cemaattir. Eğer epistemik cemaat varlık kazanamamışsa, bilgi de varolamaz; epistemik cemaat genelde bütün bilginin, özel olarak da bilimsel bilginin *sine qua non*’udur.

Çalışmanın giriş bölümünde söylenmesi gereken şeylerin ilki, kitabın, hazırlama sürecinin başlangıcında tasarlanmış bulunan daha kapsamlı bir inceleme projesinin yalnızca bir bölümü olduğudur. Çalışmaya başlarken, Türk entelektüel hayatının mevcut açıklamaları dışında, mevcut açıklamalarından daha bütüncü, daha nüfuz edici ve daha teorik bir yorumuna ihtiyaç duyulduğunu düşünmüş ve

entelektüel hayatımızın sergilediği kaosu gözönünde bulundurarak kitabımı bir “entelektüel bunalım” kitabı olarak tasarlamıştım.* İlk projemin adı “Türkiye’de Epistemik

* Tez çalışmamın başlangıcında her yeni başlayan araştırmacı gibi ben de araştırma olguma (Türkiyede Epistemik Bunalım) kuşbakışı, mermer bir dağdan bakıyordum. Aşağıdaki her şey yerli yerinde ve muntazamdı. İncelemek istediğim konuya daha yakından bakma fırsatı bulduğumda, göz korkutucu zorluklarla yüzyüze geldim. Bu zorlukların en başta geleni, “teorik çerçeve” problemiydi. Teori olmadığında, olguların “olgu” olamayacaklarının ve dolayısıyla insana hiçbir şey söyleyemeyeceklerinin bilincindeydim. Dahası, bir olgu olarak “Türkiye’de Epistemik Bunalım”ın bizatihi kendisinin neden bir “olgu” özelliği taşıdığının açıklanması için de teori şarttı. Olgular teorilerle inşa edilirler; teoriler yoksa olgular da yoktur. Teoriler yoksa yorum veya açıklama da olamaz. Yine apaçık bir hakikattir ki teoriler olgulardan önce gelirler. Teorik çerçeve probleminin üstesinden gelebilmek için Batı’da yapılmış meta-bilim incelemelerine (bilim sosyolojisi ve bilim felsefesi incelemelerine) başvurdum. Bu konuda batılılar çok uzun bir yolu arkalarında bırakmışlardı ve söz konusu incelemeler devasa bir külliyat oluşturuyordu. Tez sürem boyunca bu külliyatla uğraştım. Bir bilimsel disiplinin dilini öğrenmek, insanın ana dilini öğrenmesinden neredeyse daha zordu. Bu çalışmadan da anlaşılacağı üzere, teorik çerçeve sorununu enformasyon düzeyinde kısmen hallettiğim halde, yazıya dökme veya kaleme alma düzeyinde halletmeyi başaramadım. Dolayısıyla elinizdeki çalışmada, ilk projemde yer alan “Teoriler ve Olgular”, “Bilimperestlik (Scientism) ya da Pozitivizm” (“Scientism”) kavramının “bilimperestlik” kavramıyla karşılanabileceği düşüncesinin saygıdeğer hocam Doç. Dr. Ümit Meriç YAZAN’a ait olduğunu ve bu düşüncenin tez süresince çok zihin açıcı bir fonksiyon icra ettiğini burada belirtmeyi dürüstlük sayıyorum. “Bilimperestlik” terimi yerine benim önerdiğim “bilimizm” kavramını kullanmak daha mutedil bir tutum olabilir. Yine de “Modern Bilimlerin Türkiye’ye Girişi” ve “Türkiye’de Epistemik Bunalım” başlıkları altında vermeyi düşündüğüm bölümler yer almadılar. Eğer bir eksiklik sayılacaksa, herbiri ayrı bir kitap hacmindeki bu konuların çalışmada yer almamasının, böylesine kapsamlı bir çalışmayı yürütebilecek lojistik destekten mahrumiyetime atfedilerek anlaşıla karşılanacağını ümit ediyorum. İlâveten, başlangıçtaki geniş kapsamlı projeme göre kaleme almış olduğum ve kitabın “Bilim Sosyolojisi Giden Yol” bölümünde yer alan Durkheimci bilim anlayışının son zamanlarda bilim sosyolojisinde gerçekleştirilmiş bulunan bazı örnek

Bunalım”dı ve şöyle bir varsayımdan yola çıkıyordu: Türkiye’de ondokuzuncu yüzyılın başından günümüze epistemik bir bunalım yaşanmaktadır. Bu bunalımın kaynağında, bütünüyle toplumun değil, ondokucunu yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı ülkelerinde, Batılı Devletler’in de Osmanlı İmparatorluğu’nda tesis ettiği elçilikler ve yine Batılı Devletler’in Osmanlı toprakları üzerinde tesis ettiği “yabancı” okullar eksenini etrafında doğarak büyümüş entelektüel bir zümrenin, bir epistemik azınlığın, bir epistemik cemaatin bunalımıdır.**

Bu varsayımı öne sürerken, genelde bunalım ve özel olarak da epistemik bunalım konusunda zihnimde bazı ön bilgiler vardı. “Bunalım”ın bir olaydan çok bir süreç olduğunu düşünüyordum. Türk entelektüel hayatı söz konusu olduğunda bu süreç ondokuzuncu yüzyılın başından beri devam ediyordu. Toplumsal bir süreç olarak bunalım “birey”e atıfta bulunmaz. Epistemik bunalım da böyledir. Epistemik bunalım hiçbir şekilde, toplumsal bağlarından tecrit edilmiş doğa durumunda bir amipe, bir Homo Sapiens’e, bir birey’e imada bulunmaz. Doğa durumunda birey, Batı düşüncesinin tarihi gelişimi içinde inşa edilmiş bir kurgu veya daha yerinde bir söyleyişle bir mit’tir. Yeryüzünde günümüze kadar “doğa durumunda

açıklamalarına, bu konuda gerekli malzemeyi temin ettiğim halde onları yazıya dökemediğim için yer veremediğimi belirtmek ve ilgili durumdan dolayı mahcubiyetimi dile getirmek isterim.

** “Epistemik Azınlıklar” terimini, Osmanlı İmparatorluğunda Ondokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmış bulunan modern epistemik cemaatlere atıfta bulunmak için ilk kez, kitabımın kafamda şekillenmeye başladığı sırada kaleme aldığım şu iki yazımda kullandım: Arslan, Hüsamettin, “Türk Düşüncesinde Epistemolojik Bunalım”, *İlim ve Sanat*, Sayı: 18, Mart-Nisan 1988, ss. 10-18.; Arslan, Hüsamettin, “Neoöntürkler,” *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 6, Eylül 1989, ss. 40-44.

bir insanın” yaşadığına tanık olunmamıştır. Epistemik bunalım daha çok, entelektüel bir zümrenin veya epistemik bir cemaatin ya da epistemik cemaatlerin bunalımına atıfta bulunur. Ayrıca, düşünceler, teoriler, bilgi sistemleri ve dünya görüşleri de bunalmazlar. Bunalan ve epistemik bunalımı yaşayanlar, sözkonusu düşünceleri, teorileri, bilgi sistemleri ve dünya görüşlerini inşa eden, işleyen, uygulayan, geliştiren ve daha sonraki kuşaklara intikal ettiren insanlardır. Bunalan ve epistemik bunalımı yaşayanlar hemen her durumda varoluşunun anlamını tarihî sosyal bir epistemik grup, bir epistemik cemaat içinde bulan insanlardır. Düşünsel veya epistemik statükonun gerçekleşmediği yerdedir. Bunalım; çünkü istikrarsızlığı ve kuralsızlığı dile getirir. Çünkü, hayatın diğer alanlarında olduğu gibi bilgi alanında da bilginin taşıyıcısı olan insanların bel bağlayabilecekleri kuralların inşa edilemediği yerde istikrar ve dolayısıyla statüko da yok demektir. Epistemik bunalım bir epistemik otorite boşluğudur. Başka bir düzeyde, farklı epistemik otoritelerin çatıştığı yerde ortaya çıkan şeydir.

Yine kitaba başlarken, yukarıda altını çizdiğim varsayımı anlamlı kılacak ilave varsayımlar öne sürdüm. Bu ilave varsayımlardan biri şuydu: Türkiye’de ondokuzuncu yüzyılın başından beri devam edegelen epistemik bunalımın başlıca nedeni (çünkü başka nedenleri de bulunabilir), modern bilimlerin Türkiye’ye girişidir. Türkiye’de III. Selim döneminde vuku bulan etkileşim sürecinin göbeğinde, Osmanlı toplumundaki klasik epistemik cemaatin yanı başında yeni ve farklı bir epistemik cemaat doğmuştur. Osmanlı toplumu içindeki konumu dikkate alındığında bu yeni ve farklı oluşum bir epistemik azınlıktır. Sözkonusu epistemik azınlığın veya epistemik cemaatin şahsında ger-

çekleşen şey, Kuhniyen terimlerle¹ bir “algı kalıbı değişmesi” (gestalt switch), bu çalışmada tercih ettiğim dille “epistemik merkez” değişimi, bir “epistemik cemaat” değişimidir. Bu değişim sürecinin gelişme eğilimleri dikkate alındığında, kelimenin en geniş ve kapsayıcı anlamında Türkiye’de “entelektüel” mürted’dir.

Yukarıda dile getirdiğim varsayımlara makul açıklamalar getirebilmem için elimde, ekseni etrafında hareket edebileceğim bir Arşimed noktası gerekiyordu. Türk entelektüel hayatını açıklayabilmenin temel şartı, tarihsel olgular deposunun kapısını açabilecek bir sihirli anahtardı. Kitap hazırlama sürecinin belirli bir aşamasında ortaya çıktığı üzere bu sihirli anahtar, içinde yaşayan insanların özelliklerine göre tanımlanabilen, içinde insanların bir birlik hissine ya da bilincine ulaştıkları bir yaşama alanı ve kolektivite olarak² “epistemik cemaat” (epistemic community)ti. “Epistemik cemaat, bilimsel bilgi dahil bütün bilginin varoluşunun *sine qua non*’udur şeklindeki varsayımı bu noktada öne sürdüm. Üstelik, “epistemik cemaat” kavramı, entelektüel tarihimizin makul bir yorumunu sağlayan sihirli bir anahtar değildi yalnızca, en genelde bilgiyi

¹ Kuhn, T. S., *The Structure of Scientific Revolutions*, Second Edition, Enlarged, The University of Chicago Press, New York and London 1970, ss. 6-8, 66-67, 85-86, 89-91, 103, 111-112, 115, 129-130, 135, 148-150. Benim burada “algı kalıbı değişimi” kavramını kullanım tarzım, Kuhn’un kullanım tarzından önemli ölçüde farklıdır. Kuhn kavramı, aynı toplum ve aynı mekânda gerçekleşen paradigma değişikliğine veya bilimsel devrime atıfla kullanırken ben aynı kavramı, farklı iki toplum arasında ve farklı mekânlarda ortaya çıkan yoğun etkileşim sonucu gerçekleşen bir değişim süreci için kullanıyorum. Benim kullanım tarzım, paradigma değişikliğinden çok, dünya görüşü değişikliğine ve kurumsal bir değişmeye atıfta bulunuyor.

² Zadrozny, John T., *Dictionary of Social Science*, Public Affairs Press, Washington D.C., 1959.; Gould, Julius and Kolb William L. (Eds.), *Dictionary of the Social Sciences*, The Free Press, New York 1964.

açıklamak için de sihirli bir anahtardı. Bilgiyi “bilimsel bilgi” örneğinde ele almayı düşünüyordum ve bu çalışmada o nedenle incelememi “bilimsel epistemik cemaat” temeli üzerinde sürdürdüm.

Bu kitap bir sosyoloji çalışmasıdır ve burada, bir sosyolojik incelemede “epistemik” (epistemic) kavramının ne anlama geldiği açıklanmalıdır. “Cemaat”ın nasıl veya ne tür bir cemaat olduğunu dile getirmek için kullandığım “epistemik” sıfatı, bir felsefe branşı olan “epistemoloji”³’den alınmıştır ve kökü Grekçe “epistémé”dir. Epistémé en genel anlamda bilgi, kavrama, bilme, felsefe disiplininde kabul gördüğü şekliyle “bir açıklaması bulunan doğru inanç (true belief) demektir. “Epistemik” sıfatı ise bilgi özelliğine sahip, bilgiyle ilgili, bilme, kavrama, anlamayla ilgili demektir.⁴ Bu durumda, kavramsal düzeyde epistemik cemaat, bir bilme, bilgi, kavrama, anlama cemaatidir ve bilgiyi inşa eden, işleyen, geliştiren ve daha sonraki kuşaklara intikal ettiren, bilgiyi taşıyan insanlar topluluğunu ima eder.

Bir felsefe disiplini olarak epistemoloji bilgiyi “birey” temelinde ele alır. Ona göre, eğer gerçekten bir öznesi varsa, bilginin öznesi “birey”dir. Epistemolog, izole edilerek

³ Epistemoloji bilgi hakkında bilgidir. “Epistemoloji veya bilgi teorisi, bilginin doğası ve faaliyet alanı, ön varsayımları, temeli ve güvenilirliği ile meşgul felsefe branşıdır”. Bu tanım ve disiplinin tarihçesi için, Hamlyn, D. W., “Epistemology, History of,” *The Encyclopedia of Philosophy*, Ed.: Paul Edwards, Cilt: 3-4, Macmillan Publishing Co., Inc. and The Free Press, New York 1967, ss. 8-38

⁴ *Webster’s Third New International Dictionary*, Merriam Webster Inc., Springfield, Massachusetts, U.S.A. 1968. Ayrıca, Everson, Stephen (Ed.), “Introduction,” *Epistemology*, Cambridge University Press, Cambridge 1990, ss. 4-8; Krings, H. and Baumgartner, H. M., “Bilgi Kuramı Tarihçesi”, *Günümüzün Felsefe Disiplinleri*, Türkçesi: Doğan Özlem, Ara Yayıncılık, İstanbul 1990, ss. 193-212; Deimer, Alvin, “Bilgi Kuramı,” *Günümüzün Felsefe Disiplinleri*, ss. 153-169.